

Coğrafyada kalkınma araştırmalarının kısa tarihi

A brief history of development studies in geography

Öznür Akgiş^{*a} Erdal Karakaş^a

^a Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Bilecik.

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 27.11.2018
Kabul/Accepted: 15.03.2019

Anahtar Kelimeler:

Beşeri coğrafya
 Ekonomik coğrafya
 Kalkınma coğrafyası

Keywords:

Human geography
 Economic geography
 Development geography

***Sorumlu yazar/Corresponding author:**
 (Ö. Akgiş) oznur.akgis@bilecik.edu.tr

DOI: 10.17211/tcd.488220

Atf/Citation:

Akgiş, Ö., Karakaş, E. (2019). Coğrafyada kalkınma araştırmalarının kısa tarihi. Türk Coğrafya Dergisi (72), 85-91.
 DOI:10.17211/tcd.488220.

ÖZ / ABSTRACT

Yoksulluk ve eşitsizlik; sosyal, ekonomik, etnik veya herhangi bir sebeple günümüzdeki kadar şiddetli olmasa da hep var olmuş, bilimsel literatürde de önemli bir araştırma konusu olarak yer bulmuştur. Buna karşın hem sosyal hem de ekonomik politikada, genellikle yoksul alanlardan ziyade yoksul insanlara odaklanılmıştır. Başka bir ifade ile kalkınmanın ayrılmaz parçası olan mekân göz ardı edilmiştir. Günümüzde ise kalkınma araştırmalarında mekânı ön plana çıkaran bakış açıları önem kazanmıştır. Bu süreçte coğrafyacılar tarafından yapılan kalkınma konulu araştırmaların sayısı artmaktadır. “Coğrafyada Kalkınma Araştırmalarının Kısa Tarihi” isimli bu çalışma, “Kalkınma konusunda coğrafi yaklaşımla yapılan araştırmalar ve temel araştırma konuları nelerdir, bu araştırmaların başlangıç tarihlerini ne zamana kadar götürmek mümkündür?” sorularına yanıt aramaktadır. İlgili soruların cevaplanmasına yönelik kalkınma kavramının sorunsallaştırılması da gerekmektedir. Bu nedenle kalkınma coğrafyası çalışmalarına geçmeden önce kalkınma literatürü, ana eksenler etrafında irdelenmiş ve kavramın günümüzdeki kullanımı açıklanmıştır. Coğrafya alanında yapılmış kalkınma araştırmaları ise 1940’lı yıllardan günümüze kadar ele alınmıştır. Bu inceleme tarihsel okuma perspektifinden “ne ve ne zaman” soruları üzerine temellendirilmiştir. İlgili yayın dizinin incelenmesi sonucu coğrafya biliminde, kalkınma araştırmalarının gelişiminde dört farklı dönem ayırt edilmiştir. Birincisi 1960’lı yıllara kadar hakim olmuş bölgesel coğrafya araştırmalarından oluşmaktadır. İkinci dönem 1960’lı yıllardan itibaren nicel devrimin etkisi altında gelişmiş, mekansal modellemeler ile karakterize edilen dönemdir. Üçüncü dönem 1970’li yıllardan itibaren Marksist anlayışın coğrafi düşünceye olan etkisi ile eleştirel araştırmaların ortaya çıkmaya başladığı dönemdir. Dördüncüsü ise 1990’lı yıllardan itibaren gelişmeye başlayan post yapısal yaklaşımlar sonucu ortaya çıkan ilişkiyel çalışmalar ile karakterize edilebilecek dönemdir.

Poverty and inequality; social, economic, ethnic or any other reason, although not as severe as today, has always existed, and has been found as an important research topic in the scientific literature. However, in both social and economic policy, the focus was on poor people, rather than on poor areas. In other words, the place which is an integral part of development has been ignored. Nowadays, the perspectives that bring space to the fore in development research have gained importance. The number of researches on development by geographers is increasing in this process. This study entitled “Brief History of Development Research in Geography” seek answers to the questions “What are the main research topics and researches about development with a geographical approach, When are the start dates of these investigations?” It is also necessary to problematize the concept of development for answering relevant questions. For this reason, the development literature is examined around the main axes and the current use of the concept is explained before the development geography studies. Development studies in the field of geography have been examined from the 1940s until today. This review is based on “what and when” questions from a historical reading perspective. In the historical development of the development studies conducted in the discipline of geography as a result of examining the related publication series, four different periods have been distinguished. The first consists of regional geography surveys that were dominated by the 1960s. The second period is the period characterized by spatial modeling developed under the influence of the quantitative revolution since the 1960s. The third period is the period when the critical research started to emerge as a result of the impact of Marxist understanding on geographic thought since the 1970s. The fourth one is the period which can be characterized by the relational studies that emerged as a result of the post structural approaches that started to develop since the 1990s.

1. Giriş

Jalan ve Ravallion (1997), mekânsal yoksulluk tuzaklarını konu alan çalışmalarına şu soru ile başlarlar: Birbirine benzer iki hane

düşünün. Birinin fiziki ve beşeri sermayesinin diğerine göre daha az olduğunu kabul edelim. Bu durumda yoksulluk oranları birbirine benzer olur mu? Yanıt elbette hayırdır. Günümüz dünyası; zengin ve yoksul, kıta, ülke, bölge ve şehirlere bölünmüştür. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda kalkınma ve

mekân arasında bir ilişki bulunduğu ortadadır. Hatta küresel ölçekte, mekânsal azgelişmişlik ve eşitsizliğin ifadesinde bir sembol haline gelen “Üçüncü Dünya” ifadesi bile bu ilişkiye bir kanıt olarak sunulabilir. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak hem sosyal hem de ekonomik politika uzun yıllar yoksul mekânlardan ziyade yoksul insanlara odaklanmıştır. Başka bir ifade ile kalkınma denkleminin ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanan mekân (Potter vd., 2012), neredeyse tamamen göz ardı edilmiştir. Bu nedenle mekân ve kalkınma birlikteliğini konu alan çalışmaların oldukça yeni olduğunu söylemek mümkündür. Başta Paul Krugman’ın ekonomik faaliyetlerin mekânsal karakteristiklerini konu alan Nobel ödüllü araştırması (1991) ve Dünya Bankası’nın yayınladığı “Ekonomik Coğrafyayı Yeniden Şekillendirmek” isimli 2009 Dünya Kalkınma Raporu bu birlikteliğe ilişkin artan ilginin sembolik örneklerindendir.

“Coğrafyada Kalkınma Coğrafyasının Kısa Tarihi” isimli bu çalışma “Kalkınma konusunda coğrafi yaklaşımla yapılan araştırmalar ve temel araştırma konuları nelerdir ile bu araştırmaların başlangıcını ne zamana kadar götürmek mümkündür?” sorularına yanıt aramaktadır. Bu soruları cevaplamaya geçmeden önce kalkınma kavramının sorunsallaştırılması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada öncelikle kalkınma literatürü, ana eksenler etrafında irdelenmiş ve kavramın modern içeriği açıklanmıştır. Ancak bu irdelenmenin kalkınma literatürünün çok detaylı ve kapsayıcı bir içeriği olmadığını belirtmekte fayda var. Çünkü kalkınma kavramını şekillendiren zamansal ve mekânsal pratiklerin çeşitliliği nedeniyle kavram biden fazla görünüme sahiptir.

Coğrafya alanında yapılmış kalkınma araştırmaları ise 1940’lı yıllardan günümüze kadar ele alınmıştır. Bu inceleme tarihsel okuma perspektifinden “ne ve ne zaman” soruları üzerine temellenmektedir. Dolayısıyla araştırma konusu, süreçlere değil durumlara odaklanmaktadır. Bu yorum aynı zamanda araştırmacının doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olmasını da mümkün kılmaktadır. Araştırmada yapılan bu tarihsel sınıflama ile birlikte mesele, daha iyi anlaşılabilir kılınmaya çalışılmıştır.

1.1. Kalkınmayı Kavramsallaştırmak

“Kalkınma iyimser ve ütopyiktir. Kalkınma, dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek ve bunu yaparken de değişimin toplumun üst sınıflarından ziyade altta başlatılması anlamına gelmektedir” (Peet ve Hartwick, 2009)

“Adaleti mümkün olan en geniş çerçevede tesis edelim; önce kendi çevremizden başlayalım sonra tüm insanlığa yayalım. Bir ideali gerçekleştirme yolunda atılan her adım, duyarlılığımızı ve şevkimizi artırır, bizi daha büyük bir ideali gerçekleştirmeye hazırlar. Komşumuz için yaptığımız her şey bizi daha uzaktakilerle yakınlaştırır” (Elisee Reclus)

Kalkınma terimi herkes için farklı anlamlara gelmektedir. Bu nedenle kalkınmanın anlamı konusunda ortak bir perspektifin ve kriterin belirlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü evrensel anlamda geçerli bir tanımın bulunmaması durumunda hangi ülkenin gerçek anlamda kalkındığını veya geri kaldığını belirlemek mümkün olmamaktadır. Buna karşın kalkınma kuramcılarının politik konumları, savunularını geliştirdikleri mekânın özellikleri ile gündelik hayatlarındaki ekonomik, sosyolojik, antropolojik, tarihsel veya coğrafi farklılıklar ortak bir kalkınma anlayışının oluşmasını ihtimal dışı kılmaktadır (Peet ve Hartwick, 2009). Bu nedenle kalkınma çok boyutlu bir kavram ola-

rak kabul görmektedir. Her ne kadar farklı kalkınma tanım ve teorilerinden bahsetmek mümkün olsa da indirgemeci bir yaklaşımla bu konuda temelde iki görüş bulunduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, kalkınmanın maddi bir süreç başka bir ifadeyle ekonomik büyüme, ikincisi ise onun ötesinde olduğu yönündedir.

Kalkınmayı ekonomik büyüme olarak kabul eden birinci yaklaşım, geleneksel görüş olarak adlandırılmaktadır. Bu anlayışa göre kalkınma, tarımda çalışan işgücünün azalması ve sanayi sektöründe çalışanlarının oranının artması şeklindeki üretim ve işgücü yapısında planlanan değişimlerle oluşan bir süreç olarak kabul edilmekteydi. Bu bağlamda kalkınma planları genellikle sanayileşmenin hızlı bir şekilde sağlanmasına odaklanmıştır. Çünkü nüfusun sektörel değişiminin beraberinde üretim artışını getireceği ve buna bağlı olarak da toplam ve kişi başına düşen gelirin artacağı öngörülmekteydi. İşgücünün yapısal değişimi ve gelirin artırılmasına odaklanan bu anlayış günümüzde geleneksel olarak adlandırılrsa da ilgili literatürde kalkınmanın modern çağı olarak kabul edilmektedir. Sembolik başlangıcı ise Amerika başkanı Harry Truman’ın 1949 yılında yaptığı konuşmadır. Truman, konuşmasında, az gelişmiş ülkeleri “Üçüncü Dünya” olarak tanımlamış ve bu alanlarda kalkınmanın sağlanmasının, gelişmiş Batı Dünyası’nın bir görevi/sorumluluğu olduğunu ifade etmiştir. (Peet ve Hartwick, 2009). Truman’ın konuşmasını takip eden dönemde “Üçüncü Dünya” ülkelerinde uygulanmaya başlanan “Batı Modernizasyonu”, literatürde “modernleşme okulu” olarak da tanımlanmakta olup 1950 ile 1960’lı yıllarda etkili olmuş yaklaşımlardandır.

Modernleşme teorisinin temel kabulü, gelişmekte olan ülkelere, Sanayi Devrimini izleyen yüzyılda, gelişmiş ülkelerin yaşadığı değişimlere benzer bir dönüşüm başka bir ifade ile modernleşme sürecinden geçmeleri gerekliliğidir (Mackinnon ve Cumbers, 2007). Buna göre az gelişmişliğin çözümü, Batılı uzmanlara ve ajanslara kalkınma sürecinde anahtar bir rol kazandırmakla mümkündür. Bu yolla yaşanacak ekonomik büyüme ile yoksulların elde edeceği gelirin de artacağı kabul edilmekteydi. Ancak ilerleyen dönemde Batılı değerler ve yöntemlerin gelişmekte olan ülkelere bulunanlardan daha üstün olduğu Avrupa merkezli modernleşme varsayımı, kibirli ve küçümseyici olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmeye başlanmıştır (Mackinnon ve Cumbers, 2007). Buna ek olarak mevcut kalkınma yaklaşımının az gelişmişlikle mücadelede etkili bir yöntemden ziyade eşitsizliğin derinleşmesine neden olacağına yönelik de ciddi eleştiriler ortaya çıkmıştır. Örneğin Hirschman, 1958 yılında “The Strategy of Economic Development” isimli çalışmada, modernleşme fikrini kabul etmekle birlikte bunun “büyüme kutupları” meydana getirerek ulusal ya da genel toplumsal kalkınmayı değil, bölgesel gelişmeyi teşvik edeceğini ifade etmiştir. Bu durum bir anlamda, 1945 sonrası dönemde geçerli olan “dengeli büyüme” kavramının bir reddini temsil etmekteydi. Modernleşme teorisi, coğrafya bilimiyle uğraşanlar tarafından da ele alınmıştır. Coğrafyacıların bu konuya katkıları; bölgesel kalkınma, inovasyonun yayılışı ve büyüme kutupları gibi modernleşme ile ilişkilendirilen süreçlerin haritalandırılmasına yöneliktir (Potter vd., 2004).

Azgelişmiş ülkelerdeki Batı modernizasyonu uygulamaları ile birlikte 1950 ve 1960’lar, bu ülkelerin pek çoğunun ekonomik anlamda kalkınma hedeflerine ulaştığı yıllar olmuştur. Ancak ülkelerin ekonomisinin büyümesine rağmen toplumun büyük bölümünde gözle görülür bir değişim yaşanmamıştır (Todaro

ve Smith, 2006). Kişi başına düşen gelirin artması, cinsiyet eşitsizliği, sosyal dışlanma, düşük okuryazarlık oranları, bebek ve anne ölüm oranlarının fazlalığı gibi problemlere çözüm olmamıştır. Bu nedenle modernleşme teorisi ile ilişkili mevcut yapının “Üçüncü Dünya” ülkelerinin gelişmesini teşvik etmekten ziyade onların gelişimini engellediği fikri, modernleşme anlayışın giderek etkisini yitirmesine neden olmuştur. Bu eleştiriler başta ekonomik kalkınmanın politik-ekonomik yönüne odaklanan Marksist yaklaşım çerçevesinde şekillenmiş olup Latin Amerika ve Küresel Güneyde “Bağımlılık Teorisi”ni ortaya çıkartmıştır. (Mackinnon ve Cumbers, 2007).

Bağımlılık Teorisi ise dünya ekonomisinin dışında kalan ülkelerin bu ekonomiye dahil olma süreçlerine odaklanarak bu süreci temel bir sömürü kaynağı olarak kabul eder. Bu açıdan bakıldığında, yoksulluk ve azgelişmişlik, gelişmekte olan ülkelere ve onların dünya ekonomisi ile arasındaki ilişkiye bağlı olarak ortaya çıkmış sorunlardandır.

Neoliberal kapitalizm, 1980’lerden sonra, ileri kapitalist toplumlarda, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanarak ekonomik büyümenin temelini oluşturan modellerin yerini almıştır ve artık kalkınma politikası neoliberal teoriler tarafından şekillendirilmektedir (Potter vd., 2004). Neoliberalizm, ekonomide devlet müdahalesini azaltma, özel teşebbüs ve rekabetin gelişmesini teşvik etme gerekliliğini vurgulamaktadır. Neoliberalizmin kilit unsurları arasında şunlar sıralanabilir: düşük enflasyon, ticarete engellerin azaltılması, doğrudan yabancı yatırımlara açıklık, finansal sektörün serbestleştirilmesi ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesi. Bu dönemde Dünya Bankası ve IMF, az gelişmiş ülkelerin küresel ekonomi gündemine dahil olabilmelerinde önemli rol oynamıştır. Çünkü az gelişmiş ülkeler borç krizi bağlamında mali yardıma ihtiyaç duyuyorlardı. Bu ihtiyaçları ise yapısal uyum programlarını içeren reformlar aracılığıyla bu kuruluşlar tarafından karşılanmıştır.

Neoliberalizmin de Modernleşme Teorisi’ne benzer bir şekilde, küresel Kuzey kaynaklı yapısal uyum programları gibi mekânizmalar yoluyla bir dizi dış kaynaklı çözümün uygulanmasına dayandığını söylemek mümkündür (Mackinnon ve Cumbers, 2007). Ancak diğer teorilerde olduğu gibi yalnızca ekonomik hedefleri değil aynı zamanda az gelişmiş alanlarda demokrasiyi geliştirmek ve yerel yönetimleri güçlendirmek gibi politik hedefleri de bulunmaktaydı. Buna karşın neoliberal kalkınma anlayışı da Bağımlılık Teorisi’ne benzer şekilde kalkınmanın sağlanmasında dış kaynakların kullanımına öncelik verdiğinden ciddi bir şekilde eleştirilmektedir.

Kalkınma kavramı, 1990’lı yıllara kadar ekonomik büyüme kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise kalkınmayı konu alan araştırmalarda insan yaşamının niteliksel karakteristiklerinin de niceliksel olanlar kadar önemli olduğuna vurgu yapılmaya başlanmıştır. Özellikle 1970’lerde kalkınma kavramı; yoksulluğun giderilmesi, eşitsizlik ve işsizliğin önlenmesi gibi kavramların tekrar ele alınmasıyla birlikte tamamen yeniden tanımlanmıştır. İnsanın gelir gibi maddi ihtiyaçlarındaki iyileştirmeye ek olarak özsaygının sağlanması, seçim özgürlüğünün olması, yaşam hakkının garanti altına alınması; toplumsal mutluluğun ve yaşam memnuniyetinin artırılması gibi öznel refah artışına vurgu yapan çok boyutlu bir kalkınma anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Başka bir ifade ile modern kalkınma tanımları, insan yaşamının doğal, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik bütün boyutlarında iyileşme anlamını içeren kabuller

üzerine şekillenmiştir. Örneğin Peet ve Hartwick’in (2009) tanımını “Herkes için daha iyi bir hayat sağlamak” şeklindedir. Ona göre daha iyi hayat ise temel ihtiyaçların karşılanması (sağlık, yeterli gıda, güvenli barınma şartları), temel hizmetlere erişim ile saygı çerçevesinde muamele görmek anlamına gelir (Peet, 2009). Dudley Seers ise kalkınmayı şu şekilde ifade eder:

“Bir ülkenin kalkınmışlığı hakkında sorulması gerekenler şunlardır: Yoksulluk ne durumda? İşsizlik ne durumda? Eşitsizlik ne durumda? Eğer bu üçü azalmışsa kalkınma durumu söz konusudur. Ancak bunlardan bir tanesi dahi azalmamışsa kişi başına düşen gelir iki katına çıksa da kalkınmadan söz edilemez.” (Akt. Todaro ve Smith 2006)

Modern kalkınma anlayışının oluşmasında Amartya Sen’in rolüne de vurgu yapmak gerekir ki Sen, refah konusundaki yenilikçi fikirleri nedeniyle Nobel Ekonomi Ödülüne layık görülmüştür. Ona göre az gelişmişlik yalnızca gelirle ifade edilemez (Sen, 1987). Önemli olan kişinin sahip olduğu maddi unsurlar değil, onunla ne yaptığı, onu ne şekilde kullandığı ve ne şekilde kullanabileceğidir. Örneğin okuma yazma bilmeyen bir kişi için kitap bir anlam ifade etmez, der veya alerjik hastalığı olan zengin bir bireyin hastalığı nedeniyle bir gıda ürününü tüketmemesini onun yoksulluğu olarak tanımlar. Kısacası önemli olan gelirin niceliği değil onun kullanılabilirliğidir. Sen’in bu düşüncesi “Kapasite Yaklaşımı” olarak adlandırılmaktadır. Herkesin kapasitesi birbirinden farklıdır ve bunu belirleyen beş unsur bulunmaktadır. Bunların başında ise yaş, cinsiyet ya da hastalık gibi kişisel özellikler gelir.

Kişi, yaşının beraberinde getirdiği kısıtlılıklar nedeniyle çok yüksek geliri olsa da bunu kendisi için faydaya dönüştüremeyebilir ya da herhangi bir hastalığı olan kişi bu nedenle istediği yerlerde yaşayamayabilir. Kapasiteyi etkileyen bir diğer unsur, doğal çevre özellikleridir. İklim, belki de bunlardan en önemlisidir. Tropikal bölgelerde yaşayan bir birey, maddi imkanları her ne kadar iyi olsa da tropikal bir hastalık nedeniyle hayatını kaybedebilir ki bu durumda Sen, bu bireyin yoksul olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda Sen’in verdiği bir diğer örnek ise şu şekildedir: Kırsal bir alanda çok lüks bir konutta yaşayan bir insan düşünün. Bir gün kalp krizi geçirir. Çok yüksek standartlarda sağlık hizmeti alabilecek varlığa sahip olsa da yakında sağlık merkezi olmadığı için hayatını kaybeder. Bu kişinin yoksul olmadığını söylemek mümkün müdür? Üçüncü bileşen sosyal ortamdaki farklılıklardır. Bu konudaki en görünür değişimlerden biri sosyal dışlanmadır. Toplumun geneline göre etnik, ırksal ya da dinsel açıdan azınlık durumundaki bireyler sosyal anlamda dışlanmaya maruz kalabilmektedir. Bu kişiler her ne kadar varlıklı olsa da sosyal olarak dışlanmaları, sosyal sermayelerinin azalmasına neden olmaktadır. Sosyal sermaye yetersizliği ise bir refah eksikliği olarak kabul görmektedir ki bu, o bireyin yoksul olduğunun bir göstergesidir. Dördüncü bileşen Sen tarafından aile içindeki farklılıklar olarak ifade edilir. Örneğin geleneksel cinsiyet kültürünün hakim olduğu ailelerde kız çocuklarının erkeklere göre eğitim, sağlık ya da kamusal hayata katılımda negatif ayrımcılığa maruz kalmaları onların kapasite-lerini düşürücü rol oynamaktadır. Beşinci bileşen ise toplumsal yaşam ve siyasal sistem etkileşimini konu alır. Kuzey Kore ya da iç çatışmaların yaşandığı bazı Afrika ülkelerinde internet yasakları gibi uygulamalarla insanların iletişim haklarının kısıtlandığı hatta temel ihtiyaçlarının bile karşılanamaz hale geldiği durumlar kapasitenin düşmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak günümüzde kalkınmanın ne olduğu konusunda değil ancak ne

olmadığı konusunda evrensel bir kabul vardır. O da kalkınmanın gelir fazlalığı olmadığıdır. Daha doğru bir ifade ile gelir, refahın kesin ve tek bir göstergesi değildir.

Şekil 1. 1940'lı yıllardan günümüze kalkınma yaklaşımları.

Figure 1. Development approaches from the 1940s to the present.

2. Coğrafyada Kalkınma Araştırmaları

Coğrafyacılar tarafından yapılan kalkınma konulu araştırmaların sayısı giderek artmaktadır ve kalkınma coğrafyası, coğrafya disiplinin önemli bir inceleme alanı haline gelmektedir. Bu noktada kalkınma coğrafyası nedir, kalkınma coğrafyasının araştırma konuları nelerdir gibi bir takım sorular akla gelir. Lawson tarafından kalkınma coğrafyası "... hem kalkınma süreçlerini analiz etme yolları hem de mevcut kalkınma teorilerini okumak ve eleştirmek için coğrafi bir yaklaşım" şeklinde yorumlanmıştır (2014). Buna göre coğrafyacılar, kalkınma literatürüne, gerek kavramsal ve kuramsal gerekse uygulamalı çalışmalarla katkıda bulunmaktadır. Çünkü coğrafyacılar, kalkınmanın mekânsal temsilleri ile ilgili olduğu düşünülen süreç, kurum ve aktörler arasındaki ilişkileri, kalkınmanın mekânsal dağılışını ve hangi boyutlarının mekânla ilişkili olduğunu¹; yer, mekân ve ölçeğin kalkınma kuramlarında ne şekilde kavramsallaştırıldığını inceler. Buna ek olarak coğrafyacılar, kalkınma kavramının toplumsal olarak nasıl üretildiğini kimlik ve iktidar ilişkileri açısından inceleyerek kendi kalkınma kavramsallaştırmalarını yaparlar (Lawson, 2014).

2.1. Başlangıç Yılları: Sömürge Coğrafyası

Coğrafyada kalkınma araştırmalarının başlangıç tarihi 1940'lı yıllar olarak kabul edilmektedir² (Potter vd., 2012; Power, 2003). Bu dönemde coğrafyayı, sömürgecilik faaliyetleri kapsamında "bölgesel" araştırmalar yapan bir disiplin olarak karakterize etmek mümkündür³. Deniz ötesine yönelik ilgi, başta Britanya İmparatorluğu olmak üzere pek çok ülkeyi, sömürgecilik faaliyetlerine ve bu alanların coğrafi özelliklerinin araştırılmasına yöneltmiştir. Bir dizi İngiliz coğrafyacı, 1939-1945 yılları arasında, savaş zamanı askeri hizmetlerin bir gerekliliği olarak Singapur, Mısır, Hindistan ve Seylan'a gitmiş⁴, yine aynı dönemde, kalkınmanın coğrafi boyutları konusundaki ilk açıklamaların yer aldığı çalışma olarak tanımlanabilecek "Tropik Coğrafya" Fransız coğrafyacı Pierre Gourou tarafından kaleme alınmıştır. Amerikan coğrafyası da bu dönemde, Filipinler ve

Porto Riko gibi sömürge alanlarının haritalanması, doğal kaynakların tespiti ve ticari olanakların keşfedilmesi gibi bölgesel araştırmalarda oldukça uzmanlaşmış durumdadır (Lawson, 2014).

Potter vd. (2012)'nin de ifade ettiği gibi bu dönemde coğrafi bilgi, yeni yerlerin işgali ve sömürgeleştirilmesi için kullanılmıştır ki bu duruma gerekçe olarak çevresel determinizm sunulmuştur (Özgen, 2010). Dönemin bölgesel coğrafya araştırmalarında kalkınma, çalışmaların ayrılmaz bir parçası durumundadır. Hatta İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde bölgesel coğrafya içinde planlama ve kalkınmayı konu alan çalışmalara ağırlık verildiği görülür. Buna rağmen coğrafya disiplini içinde doğrudan ve yalnızca kalkınma kavramını konu alan bir inceleme alanından söz etmek mümkün değildir (Potter vd., 2012).

2.2. Savaş Sonrası Yeniden Yapılanma ve Nicel Dönüşüm: 1950 ve 60'lı Yıllar

1950'li yıllar, dünyanın savaş sonrası yeniden yapılanma ve ekonomik büyüme dönemi olarak dikkat çeker. Bu dönemde nihai hedef küresel ölçekte topyekûn kalkınmanın sağlanmasıydı. Buna yönelik olarak gelişmiş ülkeler tarafından geçmişte deneyimlenmiş kalkınma politikalarının yoksul ülkelere uygulanmasıyla yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele edilebileceği öngörülmekteydi. Bu yaklaşım, klasik ve neo-klasik teori ile ilişkili olup dünya ticaretinin serbest bırakılmasının başka bir ifadeyle liberalleşmenin önemini vurgulamaktaydı. (Potter vd., 2012). Küresel tartışmaların odak noktasının "kalkınma" olduğu bu dönemde coğrafya disiplini ise "yeni coğrafya" olarak adlandırılan bir dönüşüm süreci içindeydi. Eski gelenekler tamamen ortadan kalkmamış olsa da "yeni kültürel coğrafya" ve "yeni bölgesel coğrafya" araştırmalarından söz edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda nicel modellerin geliştirilmesi, genellemeler yapılarak yasaların oluşturulması yoluyla dünyanın açıklanması coğrafya disiplindeki temel felsefe haline dönüşmüştür (Potter vd., 2012).

Bu yıllardaki en büyük gelişme Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde ortaya çıkan "Bağımlılık Teorisidir". Bu teori, küresel ölçekteki Batı egemenliğinin yoksul ülkelere kalkınma konusunda yardım etmekten ziyade onların yoksul kalmalarına neden olduğunu savunmaktadır⁵. Ginsberg tarafından 1961 yılında yayınlanan "Ekonomik Kalkınma Atlası" da kalkınmanın küresel ölçekte eşitsiz dağılışına ilişkin önemli bir kanıt olmuştur⁶. Bu nedenle teori, klasik ve neo-klasik modellerin çöküşünde büyük bir neden olarak yorumlanmaktadır (Potter vd., 2012).

Kalkınma araştırmalarının büyük bölümünün 1960'lı yıllara kadar ekonomistler tarafından yapılmakta olduğu görülür. Smith de (2008) ekonomi bilimini, sosyal bilimlerin "en içine

¹Mevcut kalkınma teorileri genellikle soyuttur. Coğrafyacıların kalkınma ve mekan ilişkisini konu alan çalışmaları Harvey tarafından bu soyut teorilere yönelik "uyuşturucu etki/numbing effect" olarak yorumlanmıştır.

²Potter vd. (2012) göre modern kalkınma pratiğinin kökenlerini İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Truman'ın açılış konuşmasına kadar izlemek mümkündür. Truman bu konuşmasında ABD ve Avrupa ülkeleri gibi zengin ulusların, yoksul ülkelerin kalkınması konusunda büyük bir sorumluluğa sahip olması gerektiğini ifade etmiştir.

³Power (2003) on dokuzuncu yüzyılın sonundaki sömürge coğrafyalarından köken alan, "tropik bölgesel coğrafya" araştırmalarını kalkınma coğrafyasının öncüsü tanımlar.

⁴Detaylı bilgi için bkz. Peet, 1979; Power, 2003.

⁵Myrdal (1957), piyasa güçlerinin serbest kullanımının kaçınılmaz olarak dinamik bölgelerin büyümesini arttıracaklarını böylelikle bölgesel eşitsizliklerin ortaya çıkacağını savunarak mekânsal denge idealine meydan okumasında haklı çıkmıştır.

⁶Çalışma, kalkınmanın mekansal ölçekte farklılaşmasına ilişkin, genellikle kullanılan "zengin" ve "yoksul", "gelişmiş" ve "az gelişmemiş" kavramlarının ötesinde açıklamalar yapar. Çünkü zengin yoksul ayrımı bu alanların kendi içinde türdeşmiş gibi algılanmasına yol açar. Oysaki yoksul alanlarda kendi içinde türdeş olmayan bir yapı gösterebilir. Dolayısıyla araştırmacı yoksulluğun mekânsal dağılışına ek olarak yoksulluğun coğrafi görünümde yarattığı farklılıkları haritalamıştır.

kapalı alanı” olarak tanımlar. Diğer bilimler bir şekilde çok boyutlu yaklaşımlar geliştirse de kalkınma araştırmaları uzun süre yalnızca ekonomistlerin denetimi altında kalmıştır. Ancak 1966 yılında Sussex Üniversitesinde, Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü’nün kurulması, kalkınma araştırmalarında disiplinler arası çalışmaların geliştirilmesine ilişkin ilk tohumların atılmasını sağlamıştır (Potter vd., 2012).

1960’lı yıllar, sosyal bilimler alanında radikal politik perspektiflerin ortaya çıkışı ile karakterize edilir. Bu dönemde coğrafya disiplini neredeyse tamamen nicel devrimin etkisi altında olmasına rağmen pozitivizme yönelik eleştiriler nedeniyle davranışsal yaklaşımların da gündeme geldiği görülür (Potter vd., 2012). Hakim pozitivist anlayış çerçevesinde optimal kentsel büyüme konusundaki araştırmalar yükselişe geçmiştir⁷. Bu dönemde büyük kentlerde gelişmişliğin mekânsal olarak kümelmesi ve yığılma ekonomileri konusunda önemli tartışmalar olduğu görülür. Yine bu dönemde coğrafyacılar tarafından yapılmış özel ve kamusal yatırımlar, ticaret ve göç gibi kentsel değişim mekânizmalarına odaklanan çalışmalar olduğu görülür (bkz. Friedmann, 1966; Berry, 1961). Bir diğer araştırma alanı ise planlamaya yönelik olanlardır ki 1963 yılında Jane Jacobs tarafından yayınlanan “Büyük Amerikan Şehirlerinin Çöküşü” isimli kitap, kentsel alanlara odaklanarak kritik yapmanın dışında planlama stratejileri de öneren ilk girişimlerdenidir (Caner ve Bölen, 2013).

2.3. Eleştirel Yaklaşımların Doğuşu: 1970’li ve 80’li Yıllar

Coğrafya alanında eleştirel yaklaşımların ortaya çıkmaya başladığı dönem, 1970’li yılların başıdır. Özellikle neo-marksist yaklaşımlar tarafından önceki paradigmalardan neredeyse tamamı ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Politik ekonomi olarak da adlandırılan bu yaklaşımın öncüleri ise Manuel Castells, Henfi Lefebvre ve David Harvey’dir. Marksizm, coğrafya bilimini etkileyen önemli paradigmalardandır ki Pacione (2003), marksizmin coğrafyanın yalnızca kapısını çalmadığını, kapının menteşelerini söktüğünü ve disiplini geri dönülemez biçimde değiştirdiğini ifade eder. Marksist yaklaşımın temel önermesi, eşitsiz gelişimin kapitalist sistemlerden kaynaklanıyor olmasıdır. Çünkü sermaye akışı, maksimum geri dönüşün elde edileceği yere doğru gerçekleşir. Sermaye tarafından mekânın bu şekilde kullanımı ise yerelden küresele kadar farklı eşitsizlik mozaikleri yaratır (Pacione, 2003). Özellikle 1973 yılında David Harvey tarafından yazılan “Sosyal Adalet ve Şehir” kitabı, coğrafya ve kalkınma ilişkisinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Marksist coğrafyacılar tarafından kapitalizm, sınıf çatışması, azgelişmişlik ve küresel Güneydeki emperyalizmi analiz eden tarihi materyalist çalışmalar da bulunmaktadır. Bu araştırmalar; emperyalizmi, birikim süreci ve desenlerini, kentsel ve kırsal alanlardaki işgücünü, Afrika, Latin Amerika ve Asya’daki tarımsal faaliyetleri konu almıştır (Watts, 1983; Laclau, 1979; Wolpe, 1980). Michael Pacione tarafından 1988 yılında yazılan “The Geography of Third World” başlıklı kitap ve Nancy Hartsock’un 1983 tarihli “The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism” isimli kitap bölümü, kalkınma coğrafyası alanındaki önemli kaynaklardır. 1970 yılında yayınlanmaya başlanan eleştirel coğrafya dergisi “Antipode”, kalkınma coğrafyası adına dönemin önemli gelişmelerindendir. Yine bu dönemde Gore’un (1984)

“Regions in Question” kitabı, bölgesel kalkınma teorisi ve planlaması konusunda ayrıntılı bir değerlendirme sunar. Gore, bu kitabında, merkez-çevre gibi mekânsal olarak ayrıştırıcı kavramların mekânsal kalkınma teorisini sınırlandırdığını ifade eder. Çünkü ona göre mekân, gelişmişlik farklılıklarının açıklanmasında faydalanan bir değişken değil doğrudan eşitsizliğin “nedeni” olarak kabul edilir ki bunu “mekânsal fetişizm”⁸ olarak adlandırır.

Bu dönemde kentsel büyüme kutupları⁹, orta büyüklükteki şehir stratejileri¹⁰ gibi şehir ve kalkınma ile ilişkili araştırmaların da yükselişi görülür. Pacione (2003) tarafından da bu dönem, şehir coğrafyası ile kalkınma araştırmalarının yakınsanmaya başlanan dönem olarak ifade edilir. Zaten 1980’li yıllar, şehir coğrafyasının temel araştırma konularının büyük ölçüde kalkınma ile ilişkili hale geldiği esas dönemdir. Kentsel çalışmaların ağırlık kazanmasına ek olarak Lipton’un (1977), kentsel gelişmeye verilen önemin kırsal alanların dezavantajlı hale gelmesini konu alan araştırması da kalkınma coğrafyası kapsamında dikkate değerdir.

1980’li yıllar ekonomik kararların alınmasında, liberal serbest ticaretin ve düzenlenmemiş serbest pazarların terk edilmesi gerekliliğini savunan neo-liberal gündemin yükselişi ile karakterize edilir. Her ne kadar günümüzde coğrafya ve kalkınma araştırmalarının ortak endişeleri bulunsun da 1980’li yıllarda coğrafyanın temel odağı kültürel ve tarihi coğrafya ağırlıklı çalışmalar olmuştur. Buna rağmen bu dönemde bazı İngiliz coğrafyacılar tarafından kalkınma coğrafyası olarak tanımlanabilecek çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Potter vd., 2012). Coğrafyacılar tarafından 1970’lerde ve 1980’lerde hatta 1990’ların başında yapılmış, ulaşım sistemlerinin, şehirlerin ve ekonomik yeniliklerin optimal mekânsal dağılımlarını ve kalkınma ile devlet politikaları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da görmek mümkündür (Rondinelli ve Ruddell, 1978; Gaile, 1980; Brown, 1991). Kısaca 1990’lara kadar olan dönemde coğrafyada ana akım kalkınma araştırmalarının Batı modernitesi, ulus devlet sistemleri ve kapitalist ekonomik büyümenin etkilerini konu aldığı ifade edilebilir (Lawson, 2014).

Yaşanan bu değişimler her ne kadar bir inceleme alanı olarak kalkınma coğrafyasının ortaya çıkması konusunda cesaret verici olsa da terimin kendisi neredeyse hiç kullanılmamaktaydı. Buna rağmen Lawson (2014) tarafından 1960-70’li yıllar kalkınma coğrafyasının bir inceleme alanı olarak ortaya çıktığı dönem olarak yorumlanmaktadır.

2.4. Eleştirel Yaklaşımlar ve İlişkisel Çalışmalar: 1990 ve 2000’li Yıllar

Postmodernizm, 1990’lı yılların başında sosyal bilimlerde alternatif bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım meta teorilerin ve meta anlatıların reddi ile ilişkilendirilir. Bunun yerine postmodernizmde muhtemelen uyumsuz hatta çelişkili görünen söylemlere vurgu yapılır (Kaygalak, 2011). Postmodernizm, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, geç ka-

⁸Gore coğrafya çalışmalarında kullanılan dili eleştirmektedir. Bu ifadeyi kullanma nedeni ise mevcut çalışmaların damlama, yansıma, yayılma, damıtma, operasyonelleştirme gibi mekanik metaforlarla dolu olduğunu oysaki ona göre kalkınma bir mühendislik değil sosyal, kültürel ve politik çatışmalarla ilgilidir.

⁹Detaylı bilgi için bkz. Friedmann, 1966; Richardson ve Richardson, 1975.

¹⁰Detaylı bilgi için bkz. Rondinelli ve Ruddell, 1978; Rondinelli, 1983; Hackenberg, 1980; Rivkin, 1976.

⁷Konu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Yavan (2005).

pitalizme, sanatsal ve mimari üsluplara, öznel oluşum, sınıf, ırk, etnik köken, postkolonyalite gibi kültürel oluşum ve tartışmalar için kullanılan bulanık bir terimdir (Lawson, 2014). Daha genel olarak Aydınlanma Döneminden bu yana Batılı bilim ve topluma egemen olan idealler ile bilimsel uygulamalara kuşkuyla bakan geniş kapsamlı bir kültürel eleştiri hareketi olarak tanımlanabilir (Sim, 1998). Bu anlayış içinde meta anlatılardan olan “kalkınma” kavramı da sorgulanmış ve “anti”, “post”, “ötesinde” kalkınma kavramları geliştirilmiştir.

Coğrafyada kalkınma araştırmalarında ise “post” teoriye dönüş radikal post-modernden ziyade, post-yapısal şeklinde olmuştur. Post-yapısal teori, adından da anlaşılacağı üzere toplumun yapısal analizlerinin ötesine geçer ve toplumsal teorilerin sınırlarını, içerdiklerini ve hariç tutmalarını titizlikle sorgular. Başka bir deyişle, postmodern ve post-yapısal teori arasındaki en önemli fark, ikincisinin sosyal ve politik açıdan hesap verebilir olması ve yapıcı bir uygulama inşa etmeye kararlı olmasıdır. Bu ayrım önemlidir çünkü postmodern araştırmalar genellikle şüphecidir ve nihilisttir (Lawson, 2014). Post-yapısal coğrafya, temelini; ırk, sömürge ve yerli halk arasındaki ilişkilerin tarihi ve kültürel yapısına odaklanarak kapitalist ve ataerkil süreçlerin yer ve mekânı nasıl yeniden yapılandığına vurgu yapan Marksist-feminist teorilere borçludur (Lawson, 2014). Bu yaklaşımın temsilcileri, kalkınma söylemleri ve uygulamaları hakkında teorik olarak daha yaratıcı bir anlayış oluşturmak için yer ve mekânın ilişkisel anlamlarını dikkate alırlar. Özellikle kullandıkları mekânsal imgeler ve metaforlar aracılığıyla kalkınmanın nasıl tanımlandığı ya da nasıl tanımlanması gerektiğini (Crush, 1995) sorgulamaları bakımından yalnızca mekânsal analizler yoluyla değil kavramsallaştırma sürecine de coğrafya disiplinin kalkınma araştırmalarına dahil olmasını sağlamışlardır. Bu dönemde araştırmacılar, kapitalist yeniden yapılanma ile bağlantılı olarak kimlik, farklılık, öznellik, bilgi ve gücün önemini vurgulamıştır. (Lawson, 2014).

Bu dönemde David Harvey, Doreen Massey ve Neil Smith gibi araştırmacılar, kapitalist kriz, kentsel ve bölgesel gerileme ve kentsel ve bölgesel alanların soylulaştırılması hakkında yaptıkları önemli tartışmalarla kalkınma araştırmaları konusunda öncü olmuşlardır. Feminist politik-ekonomi araştırmacıları ise kapitalist üretim süreçlerinin nasıl cinsiyetleştirdiğini incelemiştir (Carney, 1992; Lawson, 1995). Yine bu dönemde Brown tarafından yapılan kalkınma ve göç ilişkisinin sorgulandığı araştırmalar da bu dönemin önemli katkıları arasındadır¹¹.

1990’lı yıllarda coğrafya bilimciler tarafından hazırlanmış kalkınma coğrafyası konulu önemli eserlerden bahsetmek mümkündür. Michael Watts ve Hans Bohle’in 1993 tarihli *Progress in Human Geography* dergisinde yayınlanan “The Space of Vulnerability: The Casual Structure of Hunger and Famine” isimli makaleleri ve Watts’ın 1993 tarihli “Reworking Modernities” kitabı, Stuart Hall’ın 1992 tarihli “The West and The Rest: Discourse and Power” isimli yazısı, David Harvey’in çalışmaları, Jonathan Crush’ın 1995 tarihli “The Power of Development” çalışması, John Brohman’ın 1996 tarihli “Popular Development” isimli kitabı, Richard Peet ve Elaine Hartwick’in “Theories of Development” adlı çalışmaları dönemin en önemli eserlerindendir.

Küresel Güneyde kadınların değişen yaşamları ve kalkınma tartışmasının dışında tutulmalarına yönelik feminist eleştirileri içe-

ren Janet Momsen ve Vivian Kinnaird tarafından 1993 yılında kaleme alınan “Different Places, Different Voices” isimli çalışma, kalkınma coğrafyası konusundaki feminist katkılardandır. Buna ek olarak Doreen Massey’in 1994 tarihli “Space, Place and Gender” kitabı, Sarah Radcliffe ve Sallie Westwood tarafından 1993 yılında yazılmış “Viva Women and Popular Protest in Latin America” kitabı da bu katkılar arasında değerlendirilebilir. Janet Townstend’in Kolombiya’nın kolonizasyonu sırasında mevcut kullanım politikasına karşı kadınların direnişini konu alan kitabı “Women’s Voices From Rainforest” isimli kitabı ile Marianne Marchard ve Jane Parpart’ın 1995 tarihli “Feminism, Postmodernism and Development” feminist coğrafya bilimciler tarafından hazırlanmış kalkınma coğrafyasını konu alan araştırmalara örnek verilebilir.

2000’li yıllar ise kalkınma odaklı eleştirel coğrafi çalışmaların daha yaygın hale geldiği dönemdir (Potter vd., 2012). Elwood vd. (2017), bu dönemde yapılan çalışmaların eleştirel ve kültürel coğrafya araştırmalarından doğduğunu belirtir ve bunları ilişkisel yoksulluk araştırmaları olarak tanımlar. Nitekim 2000’li yılların başında Amerikan Coğrafyacılar Derneği ve İngiliz Coğrafyacılar Enstitüsü bünyesinde bir kalkınma uzmanlığı grubu oluşturulduğu döneme karşılık gelir (Lawson, 2007). Bu yıllarda Alan Gilbert, Stuart Corbridge, David Slater, Michael Watts ve James Blaut gibi coğrafyacılar tarafından yapılmış önemli kalkınma çalışmaları bulunmaktadır. Örneğin 2003 tarihli Marcus Power tarafından kaleme alınan “Rethinking Development Geographies” isimli kitap, 2004 tarihli Richard Peet ve Michael Watts’ın “Liberation Ecologies” ile Neil Smith’in 2007 tarihli David Harvey danışmanlığında yaptığı doktora tezinin kitaplaştırılmış hali olan “Uneven Development”, Michael Watts’ın “Struggles Over Geography: Violence, Freedom and Development at the Millenium” isimli çalışması dönemin önemli katkılarındandır. Ayrıca Victoria Lawson’ın 2007 tarihli “Making Development Geography” ile Potter ve arkadaşları tarafından yazılan “Key Concepts in Development Geography” isimli çalışma coğrafyada kalkınma araştırmalarının gelişimi konusunda detaylı bilgi sunmaktadır.

3. Sonuç

Bu çalışmada, 1940’lı yıllardan günümüze kalkınma kavramının ele alınışı ve coğrafyada kalkınma araştırmalarının gelişimi kısaca açıklanmıştır. Buna göre coğrafya bilimi içinde kalkınma araştırmalarının 1940’lı yıllarda başladığını, coğrafya disiplini etkileyen paradigmlar doğrultusunda kalkınma araştırmalarının da gerek metodolojik gerekse ontolojik ve epistemolojik anlamda değişim ve dönüşümlere uğradığı görülmektedir. İlgili yayın dizini incelendiğinde coğrafya biliminde kalkınma araştırmalarının gelişiminde dört farklı dönem ayırt etmek mümkündür. Birinci dönem 1940’lı yıllardan 1960’lı yıllara kadar devam etmiş olup bölgesel coğrafya yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştirilmiş tasviri araştırmalar ile karakterize edilebilir. İkincisi 1960’lı yıllardan itibaren kantitatif devrim etkisi altında görülmeye başlanan dönemdir. Bu dönemin en önemli araştırma konuları kentleşme kalıpları, ulaşım bağlantıları, bölgesel kalkınma ve nüfus hareketlerinin mekânsal modellenmesi şeklindedir. Üçüncü dönem 1970’li yıllardan itibaren Marksist teo- rinin coğrafi düşünceyi belirgin şekilde etkilemesi ve değiştirmesi üzerine görünür hale gelmiştir. Bu dönemde kapitalizmin ürettiği güç ve bu gücün yarattığı eşitsizlik konusun-

¹¹Brown (1991) Place, Migration and Development in the Third World.

daki güçlü eleştiriler, kalkınma coğrafyası alanındaki en önemli araştırma konusu olmuştur. Dördüncü dönem ise 1990'lı yıllardan itibaren coğrafi düşüncede etkili olan post yapısal yaklaşımların etkisi altında gelişmiştir. Bu dönemde özellikle yoksulluk konulu ilişkisel çalışmaların önemli gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak akım kalkınma araştırmalarına coğrafya bilimcilerin dahil olması oldukça yenidir. Buna karşın kalkınma coğrafyasının, coğrafya disiplini içindeki en yeni ve umut verici araştırma alanlarından birisi olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Berry, B. J. L. (1961). City Size Distribution and Development. *Economic Development and Cultural Change* 9: 673–87.
- Brown, L. (1991). *Place, Migration and Development in the Third World*. An Alternate View. London: Routledge.
- Caner, G., Bölen, F. (2013). Implications of Socio-Spatial Segregation in Urban Theorie. *Planlama*, 23(3), 153-161.
- Carney, J. (1992). Peasant Women and Economic Transformation in The Gambia. *Development and Change* 23(2): 67–90.
- Crush, J. (1995). The Power of Development. London: Routledge.
- Elwood, S., Lawson, V., Sheppard, E. (2017). Geographical Relational Poverty Studies. *Progress in Human Geography*, 41(6), 745-765.
- Freidmann, J. (1966). *Regional Development Policy: The Case of Venezuela*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gaile, G. (1980). The Spread Backwash Concept. *Regional Studies* 14: 15–25.
- Ginsberg, N. (1961). *Atlas of Economic Development*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gore, C. (1984). *Regions in Question: Space, Development Theory and Regional Policy*. London: Methuen.
- Hackenberg, R. A. (1980). *New Patterns of Urbanization in Southeast Asia: An Assessment*. Population and Development Review 6(3): 391–419.
- Hirschman, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
- Jalan, J., Ravallion, M. (1997). *Spatial Poverty Traps?* Policy Research Working Paper 1798. Washington, DC: World Bank.
- Kayalak, İ. (2011). Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce ve Yeni Mekân Kavrayışları Üzerine Yansımaları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*. 9(1):1-10.
- Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483-499.
- Laclau, E. (1979). Feudalism and capitalism in Latin America, in P. Klaren and T. Bosset (eds), *Promise of Development: Theories of Change in Latin America*. Boulder, CO: Westview Press, 166–93.
- Lawson, V. (2014). *Making Development Geography*. Routledge.
- Lawson, V. (1995). Beyond the Firm: Restructuring Gender Divisions of Labor in Garment Industry Under Austerity. *Environment and Planning D: Society and Space* 13(4): 415–44.
- Lipton, M. (1977). *Why Poor People Stay Poor. Urban Bias in World Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- MacKinnon, D., Cumbers, A. (2007). *An Introduction to Economic Geography: Globalization, Uneven Development and Place*. Pearson Education.
- Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
- Özgen, N. (2010). "Bilim Olarak Coğrafya ve Evrensel Paradigmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(2) 1-25.
- Pacione, M. (2003). Quality-of-life Research in Urban Geography. *Urban Geography*, 24(4), 314-339.
- Peet, R., Hartwick, E. (2009). *Theories of Development: Contentions, Arguments, Alternatives*. Guilford Publications.
- Peet, R. (1979). Societal Contradictions and Marxist Geography. *Annals of the Association of American Geographers* 69(1): 164–9.
- Potter, R., Conway, D., Evans, R., Lloyd-Evans, S. (2012). *Key Concepts in Development Geography*. Sage Publications.
- Power, M. (2003). *Rethinking Development Geographies*, Londres et New York : Routledge.
- Richardson, H. W., Richardson, M. (1975). The Relevance of Growth Center Strategies to Latin America. *Economic Geography* 51: 163–178.
- Rivkin, M. D. (1976). *Land Use and the Intermediate Size City in Developing Countries with Case Studies of Turkey, Brazil and Malaysia*. New York: Praeger.
- Rondinelli, D. (1983). *Secondary Cities in Developing Countries: Policies for Diffusing Urbanization*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Rondinelli, D. Ruddle, K. (1978). *Urbanization and Rural Development: A Spatial Policy for Equitable Growth*. New York: Praeger.
- Sen, A. (1987). *The Standard of Living*. Cambridge University Press, New York.
- Sim, S. (1998). *The Icon Critical Dictionary of Postmodern Thought*. Cambridge: Icon Books.
- Smith, N. (2008). *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. University of Georgia Press.
- Todaro, M. P., Smith, S. C. (2006). *Economic Development*. Harlow.
- Watts, M. (1983). *Silent Violence. Food, Famine and Peasantry in Northern Nigeria*. Berkeley: University of California Press.
- Wolpe, H. (1980). *The Articulation of Modes of Production: Essays from Economy and Society*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Yavan, N. (2005). Bilim Felsefesi Bakımından Coğrafyada Pozitivist Yaklaşım. *Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı* s. 405- 411. İstanbul.